

INSON KAPITALI ZAMONAVIY SIVILIZATSIYA RIVOJLANISHINING ENG MUHIM SHARTI SIFATIDA

Muxammedov Maxsud Murodovich

O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi

Buxoro viloyat kengashi raisi,

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8320792>

ARTICLE INFO

Received: 28th August 2023

Accepted: 02nd September 2023

Online: 04th September 2023

KEY WORDS

Inson kapitali, ijtimoiy, iqtisodiy, falsafiy, inson omili, taraqqiyot, strategiya, madaniyat, millat, oila, E.A.Tyugashev, R.G.Podolny, Yu.V.Bromley.

ABSTRACT

Maqolada inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar kelgusida katta qiymat hosil qilishi, jamiyatning ijtimoiy etnik jarayon sifatida g'oyasi va jamiyat ijtimoiy rivojlanishining turli darajalari – mahalliy, mintaqaviy, milliy-davlat, sivilizatsiya va global miqyosda etnik jamoalarning millatlararo hamjamiyatning bir qismi sifatida o'zaro bog'liq rivojlanishi xususida so'z boradi.

Inson kapitalining shakllanishi manbalaridan (davlat, oila, xususiy shaxslar va boshqalar) qat'i nazar undan foydalanish va bevosita daromad olish insonning o'zi tomonidan nazorat qilinadi. Alohida shaxsning inson kapitali uning salomatligi, sog'lig'i, qobiliyati, bilimi va ko'nikmalaridan iboratdir. «Insonning qiymati» uning hayoti bosqichlarida ortib boradi, bu qiymatdan mehnat unumdorligini oshirish maqsadida foydalaniladi, ayni paytda shaxsiy kapital daromadlarini ko'paytiradi va insonni o'z qobiliyatini yanada oshirishga shaxsiy investitsiyalar kiritishga rag'batlantiradi. Korxonaning inson kapitalida hozirgi vaqtda savdo belgisi, personal va yangi texnologiyalar sifatidagi nomoddiy aktivlar alohida rol o'ynaydi.

Bu kapitalga, shuningdek shaxsiy inson kapitali aktivlarini (litsenziyalar, patentlar, mualliflik guvohnomalari), firmaning nomoddiy aktivlarini (tovar belgilari) tashkiliy kapital, tarkibiy kapital, brend-kapital va ijtimoiy kapitalni kiritish mumkin. Milliy inson kapitali ijtimoiy, siyosiy kapitalni, milliy intellektual ustuvorliklarni, milliy raqobat ustunliklarini va millatning tabiiy salohiyatini qamrab oladi. Milliy inson kapitali har bir rivojlanayotgan mamlakat milliy boyligining yarmidan ko'prog'ini, jahonning taraqqiy etgan davlatlarida esa 70,0-80,0 % dan ortig'ini tashkil etadi. O'rni kelganda inson kapitali nazariyasida ham amaliy, ham nazariy darajada qator bahsli masalalar mavjudligini ham ko'rsatish lozim.

Nazariy yondashuvlarga ko'ra har bir shaxs inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar kelgusida ish haqi ortishi hisobiga qoplanishini to'g'ri baholaydi deb hisoblanadi. Ammo bunda muayyan ko'nikma va kasblarga ega bo'lganda, ish haqi miqdoriga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan juda ko'pgina iqtisodiy va hatto siyosiy omillar hisobga olinmaydi. Ikkinchi muammo inson kapitali nazariyasining empirik ahamiyati bilan bog'liqdir. Ayrim tadqiqotchilar ta'lim sohasi kabi inson kapitaliga xarajatlar odamlar ish haqi miqdori o'zgarishiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini isbotlagan. Agar motivatsiya kabi omillar hisobga

olinmaydigan bo'lsa inson kapitalga investitsiyalar kiritilishining kelgusida o'zini qoplashiga ortiqcha baho berib yuborilishi mumkin.

Odatda faqat ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida kiritiladigan investitsiyalar shaklidagi jismoniy kapitaldan farqli ravishda inson kapitaliga investitsiyalar qisman samarasiz foydalanilishi mumkin. Shuning uchun bu xarajatlarning hammasini investitsiyalarga kiritib ham bo'lmaydi. Masalan, tarix, tasviriy san'at va adabiyot bilan shug'ullanadigan studentlarning ko'pchiligi buni o'z mehnati samaradorligini oshirish maqsadida qilmaydi. Bu kabi masalalar inson kapitaliga kiritilgan mablag'larning qiymati va ularning qoplanishini hisoblab chiqishni murakkablashtiradi. Shu bilan bir qatorda har qanday investitsiyalar bozori kabi inson kapitali bozori ham kamchiliklardan xoli emas:

- ishchi kuchining nisbatan erkin harakatlanishi ish beruvchilarni ish kuchini rivojlantirishga mablag' sarflashga intilishlarini kamaytiradi;

- ayniqsa, yoshlar o'rtasida ta'limning qimmatli to'g'risidagi axborot yetishmasligi inson kapitaliga yetarli bo'lmagan darajada yoki noto'g'ri investitsiya kiritilishiga olib keladi;

- aholining kattagina qismida o'ziga investitsiya kiritish uchun mablag' yetishmaydi. Inson kapitaliga investitsiyalar bozorining bu va ayrim boshqa kamchiliklari sababli bozor mexanizmlari o'z-o'zidan buni eng maqbul tarzda tartibga soladi, degan fikrga olib kelmasligi kerak. Shuning uchun ham davlatning inson kapitaliga investitsiyalar kiritishda bevosita ishtirok etishi nihoyatda muhimdir. Bunday yondashuvning alohida muhimligini Jahon bankining tadqiqotlari isbotlab turibdi.

Jahon banki ekspertlari 192 mamlakatda amalga oshirgan tadqiqotlari natijasida quyidagi xulosalarga kelgan:

- iqtisodiy o'sish umumiy miqdorining 64,0% dan ko'prog'i inson kapitali bilan bog'liqdir;

- mamlakatning tabiiy resurslari iqtisodiy o'sish umumiy miqdorining faqat 20,0% gacha bo'lgan qismini ta'minlaydi;

- o'tish iqtisodiyotiga ega davlatlarda mamlakatning ishlab chiqarish salohiyati iqtisodiy o'sish umumiy miqdorining faqat 16,0 % ni ta'minlaydi. Ushbu dalillar hozirgi davr jamiyatida inson kapitalining roli va ahamiyatini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Ijtimoiy fanining muhim tarmoq yo'nalishlaridan hisoblangan ijtimoiy etnik turli etnik muhitdagi ijtimoiy jarayon va hodisalarni, shuningdek, u bilan bog'liq etnik madaniyat, an'analar hamda millatlararo munosabatlarni o'rganadi. Ushbu soha ijtimoiy bilan etnologiya, etnografiya fanlari o'rtasidagi vosita va chegaralarni belgilaydi yoki aniqlaydi. Ijtimoiyning boshqa tarmoq yo'nalishlariga nisbatan ancha kech paydo bo'lgan ijtimoiy etnik nazariy jihatdan etnik guruhlarining rivojlanishi va faoliyatining ijtimoiy jihatlari, ularning o'ziga xosligi, manfaatlari va o'zini o'zi tashkil qilish shakllari, undagi jamoaviy xulq-atvorning xususiyatlari, etnik guruhlardagi o'zaro aloqaga kirishish vositalari, tarkibi kabi munosabatlarni o'rganadi.

Metodologik va empirik jihatdan ijtimoiy etnik jarayonlarni o'rganishda miqdoriy ijtimoiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etsa-da, ammo an'anaviy jamiyatlarda sifatli ijtimoiy tadqiqotlar bilan muammoni o'rganish samarali natijalar berib kelgan. Ayniqsa, etnografiya fani sohasida dala tadqiqotlarining o'rni muhim bo'lgan.

Ijtimoiy etnik jarayonlarni soʻzning qatʼiy maʼnosida ajratish va tavsiflash mumkin emas edi. Keyinchalik «Etnik va ijtimoiy etnik toifalar» lugʼatida alohida maqola belgilangan etnik jarayonlarning har biriga bagʻishlangani, «ijtimoiy etnik jarayonlar» tushunchasi esa umuman koʻrib chiqilmaganligi muhim boʻlib qoldi. Ijtimoiy etnik jarayonlar konsepsiyasini mazmunli talqin qilish hozir ham jiddiy nazariy muammo boʻlib qolmoqda. Ilgari E.A.Tyugashev bilan birgalikda ijtimoiy etnik fanining konseptual masalalarini koʻrib chiqish jarayonida bu mavzuni muhokama qilishimiz kerak edi. Avvalo, ijtimoiy etnik tushunchasi – etnik va ijtimoiy birlik sifatida talqin qilish eng keng tarqalgan narsadir. Ushbu gʻoya rus anʼanalari uchun boshlangʻich nuqta edi. Bu, avvalambor, «etnik xilma-xillikdagi ijtimoiy jarayonlar va etnik jarayonlarni ijtimoiy hisobga olgan holda» oʻrganadigan chegara ilmiy fan sifatida qaraladigan ijtimoiy etnik mavzusini muhokama qilish paytida yuz berdi [2].

Mazkur holatda biz, yer yuzidagi ijtimoiy etnik jarayon sifatida jamiyatning rivojlanishi haqida soʻz yuritiladi [3]. R.G.Podolny bilan birgalikda yozilgan Yu.V.Bromleyning soʻnggi asarlaridan biri «Insoniyat – bu xalqlar» oʻziga xos nomga ega ekanligini unutmang. Global ijtimoiy etnik jarayonni tashkil etuvchi aniq subjarayonlarni (turli darajadagi va miqyosdagi) oʻzlarining lokalizatsiyasi orqali, oʻz navbatida, empirik ravishda aniqlash mumkin, yaʼni landshaftlar bilan bogʻlanish orqali. Bir paytlar yevrosiyoliklar etnik jamoalar madaniyatining «yer yuzidagi» mohiyatini angladilar. Keng maʼnoda, dastlab madaniyat – bu landshaft va etnosning sifat jihatidan oʻziga xosligi, oʻzaro bogʻliqligi va yaxlitligi boʻyicha rivojlanayotgan birligi. Etnik madaniyat yashash muhitini, madaniy landshaftni oʻstirishda obyektivlashadi. Shunga koʻra, har bir avtonom etnos mahalliy rivojlanish subyekt boʻlib, uning yashash joyi va rivojlanish oʻrniga birdamlik bilan mustahkamlangan vakillari boshqa etnik guruhlariga nisbatan alohida etnosni belgilaydigan umumiy madaniyatning tashuvchisi hisoblanadi.

Etnik jamoalarning shakllanishi, ularning barqarorligi va xususiyatlari tabiiy landshaft old shartlari bilan belgilanadi (har xil tabiiy sharoitlar turli etnik madaniyatlarni shakllantiradi). Oʻz navbatida, ularning oʻxshashligi va rivojlanishi ijtimoiy oʻzaro taʼsirlar tashqi (millatlararo) oʻzaro taʼsirlar orqali taʼminlanadi, buning natijasida etnik ijtimoiylik shakllanadi.

Aslida ijtimoiy etnik jarayon umuman olganda oʻzgarish va tinchlik, oʻzgaruvchanlik va barqarorlik birligidir. Etnososial jarayonlarni etnik hamda ijtimoiy oʻzgarishlarning oʻzaro bogʻliqligi bilan cheklash, undan ushbu oʻzgarishlarning natijalari, shu jumladan, subyektlarning oʻzi, millatlararo oʻzaro taʼsirlar, munosabatlar, etnososial vaziyatlar va boshqalarni chiqarib tashlashni anglatadi.

Shunday qilib, koʻrib chiqilayotgan taqdiqot doirasida jamiyatning ijtimoiy etnik jarayon sifatida gʻoyasi va jamiyat ijtimoiy rivojlanishining turli darajalari – mahalliy, mintaqaviy, milliy-davlat, shuningdek, sivilizatsiya va global miqyosda etnik jamoalarning millatlararo hamjamiyatning bir qismi sifatida oʻzaro bogʻliq rivojlanishini oʻz ichiga oladi.

Ijtimoiy etnik jarayonlarga koʻplab omillar taʼsir qiladi: umumiy dunyo tendensiyalari, davlatning iqtisodiy va milliy siyosati, mintaqaviy etnomadaniy massivning xususiyatlari, migratsiya jarayonlari, maʼlum bir hududda turli xalqlarning birgalikda yashash tarixiy tajribasi. Koʻpgina mintaqalarda demografik jarayonlar uchun aholining depopulyatsiyasi, uning tabiiy pasayishi, ayniqsa, ruslar orasida xarakterli boʻlib qoldi. Aholining

qashshoqlashuvi, yuqori darajadagi kasallanish, alkogolizm, asab va ruhiy buzilishlar va hokazolar tufayli turmush darajasi sezilarli darajada pasaygan.

Aholining umumiy sog'lig'i ko'rsatkichlari yomonlashdi. Oilaviy inqiroz vujudga keldi, ajralishlar soni ko'paydi, noqonuniy tug'ilish darajasi oshdi va yolg'iz oilalar va ro'yxatdan o'tmagan nikohlar soni ko'paydi. Asosiy oilaviy qadriyatlar o'zgartirildi: o'z farzandlariga ega bo'lishning muhimligini saqlab qolish bilan birga, er (xotin)ga ega bo'lish va ro'yxatdan o'tgan nikohda bo'lish istagi susaydi [1].

Ijtimoiy fanlar tizimida hududiy, etnik, diniy va millatlararo munosabatlarni o'rganish borasida ijtimoiy sohasining so'nggi 30 yilligida eng keng tarqalgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. U etnik va millatlararo munosabatlar sohasida sodir bo'layotgan murakkab va ziddiyatli jarayonlarni o'rganishdan tashqari, ichki mavhumlikni aks ettiruvchi mentalitet, identiklik, ijtimoiy xarakter, ijtimoiy stereotiplar, o'zlikni anglash, sotsial xotira kabi masalalarning tahlil va talqinini berishga katta e'tibor qaratdi.

Ijtimoiy etnik jarayonlar – bu ijtimoiy jarayonlarning bir turi bo'lib, etnik guruhlarning subyektivligini tavsiflashda muhim omil hisoblanadi. Mintaqadagi etnik ijtimoiy jarayonlar etnik birlik va totuvlik, etnik ziddiyatlar, etnik migratsiya, etnik iqtisodiyot va etnik jinoyatchilikni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy etnik jarayonlarda kechayotgan innovatsion jarayonlar misolida biz sotsiumning dinamikasi va transformatsiyalashuviga ijtimoiy jihatdan baho berish mumkin. Chunki, har qanday inson omili bir manzildan ikkinchisiga ko'char ekan, uning asosida novatsiyalar ya'ni yangilik va o'zgarishlar yotadi. XX asrning 30-yillaridan boshlab ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar xususiyatlarini kuzatadigan bo'lsak, ular texnologik va asr intihosiga kelib axborot-texnik inqiloblar natijasida vujudga kelganligiga guvoh bo'lish mumkin.

Sosiumda axborot-texnologik innovatsiyalarga bog'liq o'zgarishlar «chizig'i» texnik jihat va iqtisodiy tomondan sotsiomadaniy tomonga transformatsiyalashdi, inson kapitalini rivojlantirish sohasidagi innovatsiya masalalari dolzarblashdi, ishlab chiqarish sohasi esa madaniyatning boshqa sohalari ongli va maqsadli innovatsion faoliyat obyektiga bo'ldi.

References:

1. Гончарова Г.С., Савельев Л.Я. Семейно-брачные отношения у народов Сибири: проблемы, тенденции, перспективы / отв. ред. Ю.В. Попков. – Новосибирск, 2004. – С. 288.
2. Дробижева, Л.М. Этносоциология сегодня / Проблемы методологии междисциплинарных исследований / Междисциплинарные исследования в контексте социально-культурной антропологии: Сборник в честь Юрика Вартановича Арутюняна / отв. ред. М. Н. Губогло. – М.: Наука, 2005. – С. 14-25.
3. Попков Ю.В., Тюгашев Е.А. Этносоциальные процессы в Сибири: современные реалии и актуальные вопросы этнонациональной политики [Электронный ресурс] // Новые исследования Тувы. № 3. URL: http://www.tuva.asia/journal/issue_23/7330-ropkov-tyugashev.html (дата обращения: 12. 03. 2016). Попков Ю.В., Тюгашев Е.А. Предмет этносоциологии: опыт концептуализации // Социологические исследования. – 2009. – №3. – С. 93-101.